

- доби Української Центральної Ради // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2007. — № 3. — С. 24–32.
8. Єфремова Н. Конституційне законодавство в період Директорії // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2001. — № 36. — С. 95–99.
  9. Ярош Д. В. Конституція Української народної республіки 1918 року про органи державної влади та управління України: історичний досвід і сучасність // Університетські наукові записки. — 2005. — № 1–2 (13–14). — С. 49–56.
  10. Копиленко О. Л. Держава і право України, 1917–1920 : навч. посіб. / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. — К. : Либідь, 1997. — 708 с.
  11. Мельниченко В. Вплив децентралізації та деконцентрації публічної влади на стабілізацію державного управління // Вісник Національної академії державного управління. — 2004. — № 2. — С. 107–113.
  12. Погорілко В. Роль та значення Конституції в українському державотворенні і правотворенні // Порівняльно-правові дослідження. — 2006. — № 1. — С. 56–68.

Анотація

Пустовой В. С. Історія централізації та децентралізації Української держави: правові аспекти. — Стаття.

Стаття являє собою історико-правове дослідження конституційно-правових основ регламентації та прояву процесів централізації та децентралізації як важливих елементів організації влади і управління в Українській державі протягом ХХ ст.

Ключові слова: Україна, централізація, конституція, влада, управління.

Аннотация

Пустовой В. С. История централизации и децентрализации Украинского государства: правовые аспекты. — Статья.

Статья представляет собой историко-правовое исследование конституционно-правовых основ регламентации и проявления процессов централизации и децентрализации как важных элементов организации власти и управления в Украинском государстве на протяжении XX ст.

Ключевые слова: Украина, централизация, конституция, власть, управление.

Summary

Pustovoy V. S. History of centralization and decentralization of the Ukrainian state: legal aspects. — Article.

This article is a historical and legal research of constitutionally-legal bases of regulation and displaying processes of centralization and decentralization as important elements of organization of power and government in the Ukrainian state during the twentieth century.

Keywords: Ukraine, centralization, constitution, power, government.

УДК 347.132.14

Г. М. Чувакова

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК ВИД ПРАВОВИХ АНОМАЛІЙ

Розглядаючи питання зловживання правом як вид правових аномалій, в першу чергу варто зазначити, що право можна розглядати як цивілізовану форму і спосіб організації і регулювання незалежності особи в суспільстві. Встановлюючи межі юридично можливої діяльності людей, воно завжди обмежує людську незалежність, замінюючи її юридично закріпленою свободою. Право одночасно

і охороняє, і обмежує незалежність особи. Воно гарантує індивідові юридично формалізовану сферу особистої незалежності і разом з тим обмежує його анти-соціальні інтереси, оголошуючи незаконними способи їхнього досягнення.

Самообмеження й обмеження прав особи — неодмінна умова існування та розвитку суспільства і держави. Нічим не обмежена реалізація прав і свобод одного громадянина неминуче призведе до обмеження прав і свобод інших громадян, до конфлікту між ними.

Так склалося, що проблема зловживання правом була об'єктом вивчення кримінально-правової і цивільно-правової теорій. При цьому кожна з них окремо розглядала дану проблему. На мій погляд, у цьому і полягає найбільш істотний недолік галузевих досліджень з проблеми зловживання правом, оскільки у більшості робіт, присвячених їй, автори намагалися знайти рішення, не виходячи за рамки тієї або іншої галузі права і не роблячи загальнотеоретичних узагальнень.

Таким чином, аналіз сутності зловживання правом неможливий без комплексного узагальнення тих галузевих досліджень, що були присвячені тим або іншим аспектам досліджуваної проблеми.

Перед тим як почати висвітлення питання про юридичну природу зловживань правом як виду аномалій, варто приділити увагу питанню про коректність вживання цього терміна. Деякі автори вважають його позбавленим змісту. На їхню думку, у ньому «поєднуються взаємовиключні поняття». Основним аргументом авторів, що вважають розглянутий термін помилковим, є твердження, що «здійснення права не може бути протиправним». На додаток до цього приводиться один із ключових принципів здійснення права, відповідно до якого суб'єктивні цивільні права здійснюються «своєю волею й у своєму інтересі». Отож, вони можуть бути реалізовані з будь-якою метою. Недоліками даної теорії вважали великий простір суддівського розсуду кваліфікації дій особи як зловживання правом.

При зловживанні цивільними правами суб'єкт допускає недозволене використання свого права, але при цьому «зовні спираються на суб'єктивне право».

Використання права в такому випадку є не здійснення права, а використання переважного становища, забезпеченого цим правом, стосовно особи, якій завдається шкода. От чому термін «зловживання суб'єктивним правом» потребує юриспруденцією.

Наявність у законодавстві великого масиву диспозитивних норм, що надають суб'єктові повну свободу вибору способів реалізації суб'єктивного права, від початку створює передумови для зловживань.

Крім того, нерідко сам зміст об'єктивного права дозволяє використовувати суб'єктивні права і повноваження на шкоду суспільним відносинам, установлюючи для деяких суб'єктів різного роду «юридичні привілеї». Мова в даному випадку йде про тих осіб, яким законодавство надало особливий правовий статус для здійснення покладених на них функцій; до них належать: депутати, дипломатичні працівники, співробітники правоохоронних органів (судді, прокурори).

До того ж недоліки діючого законодавства, його прогалини і суперечності нерідко визначають можливість зловживань. В основному це стосується тих випадків, коли суб'єктивному праву кореспондується юридичний обов'язок, за невиконання якого не передбачена юридична відповідальність. У таких ситуаціях суб'єктивне право є нічим не обмеженою мірою свободи і може використовуватися на шкоду. До сказаного треба додати, що своєрідність деяких зловживань правом полягає у тому, що вони вважаються легальними тільки в силу існування прогалин законодавства. При цьому останні не є правопорушеннями не тому, що відсутня ознака протиправності (вона наявна, коли суб'єкт не дотримується правової заборони), а в силу відсутності такої ознаки, як караність.

Недосконалість діючого законодавства в цілому ряді випадків дає можливість цілком законно зловживати правом та визначати його видом правових аномалій.

В юридичній літературі існує кілька визначень зловживання правом:

— зловживання правом є така форма здійснення права всупереч його призначенню, за допомогою якої суб'єкт заподіює шкоду іншим учасникам суспільних відносин;

— зловживання правом вважається саме поняттям шикани (зловживання правом з прямим наміром завдати збитку інтересам третіх осіб);

— зловживання правом розуміється як дії суб'єктів цивільних правовідносин, що здійснюється в рамках наданих їм прав, але з порушенням їх меж. При цьому спосіб здійснення зловживання — конкретна недозволена форма поведінки правомочної особи в рамках дозволеного їй законом загального типу поведінки;

— зловживання правом має місце тільки тоді, коли правомочний суб'єкт, діючи у межах належного йому суб'єктивного права, у рамках тих можливостей, що становлять зміст даного права, використовує такі форми його реалізації, що виходять за встановлені законом межі здійснення права.

Різного виду зловживання необхідно розмежувати за формами. Залежно від того, яким суспільним відносинам заподіюється шкода в процесі здійснення права в суперечності з його призначенням, зловживання правом можна класифікувати на правомірні (легальні) і протиправні. В основу цього розподілу може бути покладена як правова природа суспільних відносин, тобто той факт, знаходиться воно у сфері правового регулювання чи ні, так і юридичний критерій оцінки шкоди. Якщо заподіяння шкоди суспільним відносинам протиправне і каране, то перед нами протиправне зловживання правом. Якщо ні — правомірне.

Правомірне зловживання правом заподіює шкоду не охоронюваним законом відносинам, тому такі зловживання залежно від конкретних обставин можна розглядати як аморальні або недоцільні [1].

Суб'єкт діє аморально, якщо, здійснюючи суб'єктивне право, він не співвідносить свою поведінку з конкретно-історичними уявленнями про добро і зло, хороше і погане, із загальнолюдськими цінностями, соціально визнаними нормами, що регулюють ставлення людей одне до одного, до родини, суспільства, держави. О. О. Малиновський як приклад морального зловживання правом на-

водить шлюб з розрахунку. З формально-юридичної точки зору для досягнення цієї мети необхідно реалізувати інші права. Право на заміжжя в цьому випадку використовується не за призначенням, оскільки шлюб укладається не для створення родини, а для інших цілей. Подібних варіантів може бути безліч [2]. Важливо підкреслити, що, добираючись до поставленої мети, суб'єкт права, строго кажучи, використовує зовсім не ті юридичні засоби (жениться або виходить заміж), що для цього необхідні. Причому право не забороняє йому так вчиняти. Цілком очевидно, що дії суб'єктів необхідно вважати правомірними, але аморальними. Зло в даному випадку виражається в обмані свого чоловіка.

Суб'єкт вчиняє недоцільно, якщо зазначену у законі мету раціональніше досягти шляхом використання інших правових засобів. Наприклад, у результаті узагальнення прокурорських перевірок визнано недоцільним застосування слідчими такого запобіжного заходу як утримання під вартою до осіб, які вперше скоїли нетяжкі злочинні діяння. Легально зловживаючи правом, суб'єкт може безкарно обмежувати (ускладнювати) можливість реалізації прав і законних інтересів інших осіб. Цікаві приклади правомірних зловживань колективними правами і громадянськими свободами приводить французький учений П. Сандеуар. На його думку, зловживання деякими працівниками правом на страйк ускладнює реалізацію іншими суб'єктами права на працю і права власності, у випадку зайняття страйкарями службових приміщень (сидячий страйк, що заважає працювати не страйкуючим співробітникам) або виставляння пікетів (стає неможливим прохід на робоче місце) [3].

Таким чином, аморальне або недоцільне здійснення суб'єктом свого права у виді використання правових приписів, якщо в результаті цього була заподіяна шкода іншим учасникам суспільних відносин, необхідно розглядати як легальне зловживання правом. Суб'єкт у даному випадку не чинить правопорушень і не підлягає юридичній відповідальності.

Іншою формою зловживань правом є протиправні і карані діяння. До протиправних належать тільки такі зловживання, які здійснюються суб'єктами, що реалізують свої права, свободи і владні повноваження. Звичайне порушення правової заборони неуправомоченим суб'єктом не можна розглядати як зловживання. Дійсно, вбивця або грабіжник, здійснюючи об'єктивну сторону свого діяння, аж ніяк не реалізують тим самим своїх суб'єктивних прав. У той же час оратор, виступаючи на мітингу з образами на адресу політичного супротивника, учиняє злочин за допомогою зловживання свободою слова.

Протиправне зловживання правом відрізняється від правопорушення тим, що суб'єкт у даному випадку вчиняє протиправне діяння за допомогою реалізації свого суб'єктивного права (правомочності) і первісна стадія його діяння перебуває у рамках закону. Причому це стосується як громадян, так і посадових осіб. Протиправність зловживання правом, на думку В. П. Грибанова, полягає у порушенні особою свого юридичного обов'язку, «не допускати забороненої поведінки, не вчиняти дії, що виходять за рамки встановлених законом приписів і дозволів» [3].

О. О. Малиновський вважає, що визнання зловживання правом правопорушенням ґрунтується на посилці, що критерієм правомірності (неправомірності) поведінки при відсутності конкретних норм можуть виступати норми, що закріплюють загальні принципи. При неможливості використання аналогії закону права та обов'язки сторін визначаються, виходячи з загальних засад і змісту цивільного законодавства (аналогія права). О. О. Малиновський висловлює припущення про те, що критерієм визнання поведінки суб'єктів юридично значимою — правомірною або неправомірною — є загальні засади і зміст законодавства, котрі є не чим іншим, як принципами права» [1].

Аналіз норм чинного законодавства про зловживання правом у правовому полі України уможлиблює такі висновки:

1. Норми, що стосуються зловживання правом, є як у законах, так і в підзаконних нормативно-правових актах.

2. Вони містяться у нормативно-правових актах різних галузей права, зокрема, господарському, кримінальному, міжнародно-правовому шлюбно-сімейному законодавстві, законодавстві про вибори, а також нормативно-правових актах, присвячених правовому статусові засобів масової інформації.

3. З огляду на сучасні загальносвітові тенденції в розвитку законодавства, виправданим є чітке закріплення в законі визначення «зловживання правом» і його ознак, а також конституційне оформлення принципу недобросовісності здійснення права і неприпустимості зловживання ним.

4. Правореалізаційна практика, зокрема у сфері приватно-правових відносин, свідчить про необхідність теоретичної розробки і наступного впровадження в законодавство категорії «межі здійснення права».

5. Як санкції за зловживання правом у законодавстві необхідно установити відмову в захисті права у випадку, якщо судом установлені всі ознаки зловживання правом, а особа, яка зловжила ним, звертається в суди й інші компетентні органи з метою приведення в дію механізму державного примусу. Також мірою несприятливих наслідків за зловживання правом має бути позбавлення права користуватися ним. У цьому зв'язку слід особливо зазначити, що до числа найважливіших галузевих процесуальних принципів права має бути віднесений принцип відмови в праві на оскарження судового рішення у випадку, якщо має місце зловживання правом оскарження.

6. Законодавча практика визнання конкретних діянь зловживанням правом (у першу чергу, у публічно-правових галузях права) є виправданою, оскільки зводить до мінімуму можливість судового розсуду, а отже, і сваволі при кваліфікації того або іншого діяння як такого.

Підводячи підсумок викладеного вище, варто зазначити, що зловживання правом як вид правової аномалії — це така форма реалізації (здійснення) права, за допомогою якої заподіюється шкода іншим учасникам суспільних відносин шляхом здійснення права всупереч з його цільовим призначенням або здійснення дій, що виходять за межі наданих законом прав, якщо такі межі і мета здійснення права встановлені в законі.

Література

1. Эрделевский А. Деформация // Законность. — 1998. — № 12. — С. 11–15.
2. Малиновский А. А. Злоупотребление правом / А. А. Малиновский. — М. : МЗ-Пресс, 2002. — 128 с.
3. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В. П. Грибанов. — М., 1991. — 208 с.

Анотація

Чувакова Г. М. Зловживання правом як вид правових аномалій. — Стаття.

Конструкція аномалій у правовому полі України переконливо доводить роль цього юридичного явища серед визначальних особливостей сучасного суспільства і методів перетворення діяльності в умовах ризику в один із найважливіших каталізаторів прогресу. Одним із видів правових аномалій є зловживання правом, яке може бути як правомірне, так і протиправне, тобто така форма реалізації (здійснення) права, за допомогою якої заподіюється шкода іншим учасникам суспільних відносин шляхом здійснення права всупереч з його цільовим призначенням або здійснення дій, що виходять за межі наданих законом прав, якщо такі межі і мета здійснення права встановлені в законі.

Ключові слова: зловживання правом, правова аномалія, правомірна поведінка, протиправна поведінка.

Аннотация

Чувакова А. М. Злоупотребление правом как вид правовых аномалий. — Статья.

Конструкция аномалий в правовом поле Украины убедительно доказывает роль данного юридического явления среди определяющих особенностей современного общества и методов изменения деятельности в условиях риска в один из важнейших катализаторов прогресса. Одним из видов правовых аномалий является злоупотребление правом, которое может быть как правомерным, так и противоправным, т. е. такая форма реализации (осуществления) права, с помощью которой причиняется вред другим участникам общественных отношений путем осуществления права в противовес с его целевым назначением либо осуществление действий, которые выходят за рамки предоставленных законом прав, если такие рамки и цель осуществления права установлены в законе.

Ключевые слова: злоупотребление правом, правовая аномалия, правомерное поведение, противоправное поведение.

Summary

Chyvakova A. M. Abuse of the law as a kind of the legal anomaly. — Article.

Design of the anomalies in the legal field of Ukraine convincingly proves the role of this legal phenomenon among the defining features of modern society and methods that change activity in the conditions of risk in one of the major catalysts of progress. One of the types of legal anomalies is the abuse of the law, which can be both lawful and unlawful — that is, the form of realization of the right, with the help of which causes harm to other members of public relations through the implementation of the rights in counterbalance with its designated purpose, or the implementation of action, which are outside the scope provided by the law rights, if the scope and the purpose of the implementation of the law established in the legislation.

Keywords: abuse of the law, the legal anomaly, lawful behavior, delinquent behaviour.